

Lidská práva ve společenském kontextu jako hermeneutický problém

Karel Skalický

JAK BYL MOŽNÝ TAKOVÝ OBRAT?

Dvacátého devátého března roku 1790 papež Pius VI. v tajném konsistoriu za přítomnosti kardinálů odsoudil *Prohlášení práv člověka a občana*, které bylo několik měsíců předtím, totiž 26. srpna 1789 vyhlášeno v revoluční Paříži, prohlásiv o těchto právech, že jsou to „práva obludná“, „diritti mostruosi“. O sto sedmdesát pět let později, 7. prosince 1965, papež Pavel VI. při posledním veřejném zasedání Druhého vatikánského koncilu přikazuje k Boží slávě vyhlásit *Prohlášení o náboženské svobodě* a *Konstituci o církvi v moderním světě*, v nichž jsou všechna hlavní lidská práva obsažena. Obrat o sto osmdesát stupňů! Jak byl takový kotrmelec v hlavách nejvyšších pastýřů církve možný? Nad tím bych se tu rád zamyslel a pokusil se to pochopit.

LIDSKÁ SVOBODA JAKO KŘEHKÁ KVĚTINKA

Bylo už mnohokrát řečeno, že lidská svoboda není absolutní, ale relativní, neboli – řečeno slovy původu českého – není od-poutaná, ale je vztažná; vztažná k dobru a k hodnotám, a tedy jakýmsi způsobem k nim při-poutaná. Budiž však jasno, připoutaná nikoliv otrocky, donuceně, ale dobrovolně. Jelikož však naše svoboda je velmi křehká květinka a může sama sebe zničit, proto její vztažnost k dobru a pravdě je pro ni životně důležitá. Jakmile tuto vztažnost ztrácí, jakmile si začne libovat v libovůli, začne se propadat do zvěle a nakonec zabředne až do bezvůle, jež je hrobem svobody a lidské důstojnosti. Proto je pro člověka důležité, aby se dokázal usouvztažnit a tím i jaksí upoutat k objektivním hodnotám. Toto usouvztažnění však nemůže být člověku vnuceno *zvnějšku*, ale k tomu se musí rozhodnout sám dobrovolně ze svého nehlubšího *nitra*. Jedině z takovéto niterné, *subjektivní* dobrovolnosti, rozhodující se pro *objektivní* dobro a hodnoty, vyrůstá a zraje naše svoboda.

Proto je pro svobodu člověka životně důležité, aby toto objektivní dobro bylo stanoveno pevně a nad jakoukoli pochybnost, jež by toto dobro nějak zpochybňovala, a tím uvolňovala a rozvazovala tuto životně důležitou upoutanost lidského subjektu k objektivní pravdě a dobru. Takové pevné a jasné stanovení toho, co je dobré a pravdivé, musí být ovšem věcí nejenom individua, ale celé společnosti. Jen tehdy je možné ho brát jako objektivní, když je i celospolečenské.

TROJVRSTEVNÁ SPOLEČNOST ARISTOKRATICKO-VERTIKÁLNÍ

Aby tato životně důležitá objektivní podmínka lidské svobody byla pevně stanovena, bylo nutné ji zajistit zcela určitým druhem lidí, jakousi kastou mudrců, kněží či ideologů, kteří objektivní platnost toho, co je dobré a pravdivé, dovedou shrnout do dobře skloubené a dostatečně srozumitelné soustavy, jejíž platnost musí být zajištěna, je-li to nutné, i silou zbraní, a tedy jakousi druhou kastou lidí-vojáků, válečníků, rytířů a jiných ozbrojených sil, které by na pokyn mudrců, kněží a ideologů dodávali pravdě a dobru i potřebnou sílu a přesvědčivost, a tak zajišťovali pokoj a pořádek pro třetí kastu lidí, kteří vytvářejí hmotné bohatství čili základnu pro živobytí celé společnosti. Tento typ trojvrstevné a trojfunkční společnosti jsem si dovolil nazvat společností *aristokraticko-vertikální*, a to proto, že je legitimována, strukturována a spravována podle *principu pravdy* čili *ideologicko-normativně*.¹

Toto aristokraticko-vertikální uspořádání společnosti mělo v minulosti téměř všeobecné rozšíření. Georges Dumézil dokazuje, že se vyskytovalo u všech indoevropských národů. Rozhodně se však vyskytovalo v křesťanském středověku a ještě docela nedávno jsme ho prožívali na vlastní kůži v marxisticko-leninském socialismu, kde místo kléru byla strana, místo šlechty vláda a její institucionální chapadla a místo měšťanstva tzv. pracující lid. A byť tato dvě strukturálně shodná společenská uspořádání byla inspirována a legitimována dvěma velmi neshodnými ideologiemi, přesto při bližším přihlédnutí měla i dosti výrazné podobnosti. V této společenské struktuře, která stála na principu pravdy, měl právo vládnout jen ten, kdo tuto pravdu zcela zaručeně měl a vlastnil. Jen pravda přece může a smí být subjektem práv. Bludu, případně ideologické úchylce, žádná práva příslušet nemohou a nesmí. V okamžiku, kdyby se to mělo stát, pak této společnosti hrozí smrtelný rozklad. Jejím tmelem je totiž normativní ideologie, lhostejno zda náboženská nebo protináboženská.

AMERICKÁ REVOLUCE A SPOLEČNOST DEMOKRATICKO-HORIZONTÁLNÍ

Samerickou revolucí však vstupuje na jeviště světových dějin nový princip legitimování veřejné moci. Jefferson ho ve své *Deklaraci nezávislosti* (1776) formuloval takto: „Považujeme za zřejmé tyto pravdy: všichni lidé byli stvořeni rovnými, jsou obdařeni od Stvořitele určitými nezcizitelnými právy, mezi nimiž je právo na život, na svobodu a na vyhledávání štěstí. Vlády jsou utvářeny proto, aby zajišťovaly tato práva, a jejich spravedlivá moc pochází ze souhlasu těch, jimž se vládne...“

Podle tohoto prohlášení vláda nepochází z „Boží milosti“, jak tomu bylo po několik staletí jak v západním, tak ve východním křesťanském impériu, ani ze zákonů dějinného vývoje, jenž předurčil průmyslový a zemědělský proletariát vedený jejich předvojem, moudrou stranou a jejím ještě moudřejším vůdcem ke spásce celého lidského pokolení, ale pouze a jedině ze *souhlasu těch, jimž vládne*. Princip pravdy byl

1. K. SKALICKÝ, „Pravda ve stínu souhlasu aneb přechod od společností aristokraticko-vertikálních k demokraticko-horizontálním,“ in *Perspektivy*, 1997, č. 1, s. 1 a 4; vyšlo též nezkráceně v knize: K. SKALICKÝ, *Zápasy o zítřek aneb Quo vadis, Ecclesia*, Praha – Řím, Ježek – Křesťanská Akademie 2000, s. 111–120.

odstaven jako nepoužitelný a byl nahrazen *principem souhlasu*. Ideologicko-normativní legitimování veřejné moci bylo tu nahrazeno legitimováním *pragmaticko-konsensuálním*, jež vyžaduje svobodné a tajné volby ke své verifikaci. Zde tedy byl položen základní kámen moderní parlamentní demokracie, která se pak začala šířit z Ameriky do Evropy a dnes už do celého světa. Aristokraticko-vertikální společenský systém založený na principu pravdy je pomalu vytěšňován a nahrazován systémem *demokraticko-horizontálním*, založeným na *principu souhlasu*.

LIDSKÁ PRÁVA A EVROPSKÉ REVOLUCE

Nuže, s tímto novým společensko-politickým uspořádáním jsou spojena *lidská práva*, jak byla vymezena roku 1948 *Všeobecnou deklarací* a dalšími dokumenty Spojených národů. Prohlášení těchto lidských práv má ovšem svou dlouhou předeihu a je plně pochopitelné jen tehdy, když porozumíme revoluční dynamice západoevropské civilizace s její *revolucí papežskou*, *revolucí křesťansko-laickou*, *revolucí občanskou* a *revolucí proletářskou*. Každá bojuje za zcela určitý aspekt svobody. Papežská revoluce za svobodu církve v impériu. Revoluce křesťanských laiků za svobodu křesťana v církvi a ve státě. Občanská revoluce za svobodu občana bez ohledu na jeho náboženské vyznání a revoluce proletářská za svobodu od zbídačujícího vykořisťování.²

Každá revoluce je však dvojsečná. Společenská skutečnost je totiž výrazně dialektická, takže každý společenský pohyb vyvolává jiný společenský protipohyb. Papežská revoluce uspěla a přinesla jistě mnoho dobrého. Ale tím, že vyzdvihla klérus do postavení privilegovaného prvního stavu a z papeže udělala bezmála světovládce tehdejšího evropského Západu, zatáhla papežství do politicko-mocenských rivalit, které vyústily do jeho avignonského zajetí a pak ho rozštěpily do dvou, a nakonec i do tří vzdoropapežů, kteří se vzájemně exkomunikovali. Ale to se už začala vzdouvat druhá revoluční vlna, nazývaná obvykle církevně-reformační. Ta byla obzvláště vleklá, neboť k prosazení ideje svobody jednotlivého křesťanského laika měla zapotřebí dobrých pět století. Za to se však zaplatila vysoká daň roztržení viditelné jednoty Kristovy církve a s tím spojeného vzájemného krvavého konfesionálního pronásledování a válek, což napomohlo vzniku absolutistických států a hnalo vítr do plachet nového racionalisticko-osvícenského ducha a s ním sourodého nekřesťanského náboženského deismu, z nichž vyšel ideový základ třetí revoluční vlny za svobodu občana, vlny tzv. revolucí měšťanských, které v něco více než jedním stoletím prosadily republikánské uspořádání veřejných věcí. I tato revoluce však měla svůj stinný rub: vznik proletariátu, s nímž se začala vzdouvat čtvrtá revoluční vlna, revoluce proletářská, o jejichž kladech a záporech se už nebudu šířit.

2. K. SKALICKÝ, „Revoluční dynamika evropské civilizace,“ in *Teologické texty*, roč. 10, 1999, č. 5, s. 149–153; vyšlo též v: *Ekumenický liturgický sborník*, 1999, č. 6, s. 60–69 a v časopise *Listy*, 2000, č. 1 a 2, s. 59–62 a 64–66, první část pod názvem „Evropské revoluce druhého tisíciletí“, druhá část pod názvem „Opojně slovo svoboda“.

PRVNÍ ODLITKY DESEK LIDSKÝCH PRÁV

Nuže, v této výhni evropské revoluční pece se vypalovaly první odlitky desek lidských práv. Byly to: *Petition of Rights* (1628) puritánské revoluce a *Declaration of Rights* tzv. Slavné revoluce (1688) a o něco později pak *Virginia Bill of Rights* (1776) americké revoluce a *Prohlášení práv člověka a občana* (1789) revoluce francouzské. Všimněme si blíže těch dvou posledních. Americké prohlášení práv mělo ovšem na zřeteli jen bílé, americké protestanty, tzv. WAP, a francouzské prohlášení vycházelo z osvícenské filosofie a bylo nakonec samým revolučním režimem zakázáno. Nelze se tedy divit, že papež Pius VI. toto prohlášení odsuzuje. Ostatně nebyl sám. Kritiků bylo mnoho. Z nich bych jmenoval jen jednoho: Marxe. Ten viděl v humbuku s lidskými právy jen zástěrku bezohledného buržoazního individualismu, což byla jistě též pravda, ale ne úplná. A Pius VI., Řehoř XVI. a Pius IX. viděli v právu na svobodu svědomí a náboženství atentát na soudržnost společnosti. Což byla též pravda ve vztahu k systému aristokraticko-vertikálnímu, v němž katolicismus hrál funkci ideologicko-normativního tmelu. Jiný systém ještě neměli totiž pořádně v dohledu.

VÍTĚZNÝ POSTUP DEMOKRATICKO-HORIZONTÁLNÍCH SYSTÉMŮ

Nicméně pomalu, ale jistě se nový systém demokraticko-horizontální se svým principem souhlasu začal vybarvovat a prosazovat; a ani to se neobešlo bez válek, a to dokonce i světových. Demokraticko-horizontální systém, zakládající své fungování na principu pragmaticko-konsensuálním, si razil cestu především svou lepší výkonností a pružností v zajišťování občanského blaha, jak toho hmotného, tak i toho kulturního, vědeckého a duchovně-náboženského, a to i přes své vrozené stinné stránky. Poslední jeho střetnutí ve studené válce s aristokraticko-vertikálním systémem komunistickým byla zatěžkávací zkouška, ve které obstál velmi dobře.

LIDSKÉ PRÁVO NA NÁBOŽENSKOU SVOBODU NA II. Vatikánském koncilu

Tak zvaný průmyslově rozvinutý euroatlantický svět byl společenským kontextem, který se hluboce lišil od toho kontextu, ve kterém myslel Pius VI., když odsuzoval *Prohlášení práv člověka a občana* jako obłudné. To se naplno projevilo v průběhu diskusí o náboženské svobodě na Druhém vatikánském koncilu. Tam bylo totiž ještě nemálo biskupů, kteří svou formací a svým srdcem lpěli na výdobytech papežské revoluce a jejího aristokraticko-vertikálního systému i přesto, že tyto výdobytky už ubíhaly do vytracena. Nevzali prostě na vědomí, že ve světě už převládá podstatně odlišný systém demokraticko-horizontální. Vytrvale opakovali, že bludu nemohou příslušet žádná práva, odvolávali se na odsouzení lidských práv shora jmenovanými třemi papeži a nebrali v úvahu společenský kontext, v němž k těmto odsouzením došlo. Proti nim zastánci náboženské svobody poukazovali na to, že subjektem práv (a povinností) nemůže být v moderním právním pojetí „pravda“, ale jenom lidská

osoba, a biskup De Smedt důtklivě naléhal, aby se odpůrci náboženské svobody nechtěli podobat lidem, kteří nutí plavat ryby venku z vody. Jinými slovy pověděno, chtěl je přesvědčit o tom, že není možné správně interpretovat hodnotící normativní výpovědi mimo jejich společenský kontext.

JÁDRO HERMENEUTICKÉHO PROBLÉMU PRÁVA NA NÁBOŽENSKOU SVOBODU

Z toho je tudíž vidět, že šlo v podstatě o problém hermeneutický. Neboť tak jako jedno a totéž slovo může mít dva různé významy ve dvou různých větných kontextech, tak i jedna hodnotící výpověď může mít ve dvou rozdílných společenských kontextech dva velmi rozdílné významy. Správná hermeneutika tedy musí vždy uvažovat tyto tři elementy ve vzájemném vztahu: 1) element slovní výpovědi, 2) element jejího myšlenkového významu a 3) element jejich společenského kontextu. Proto často shledáváme, že jedna a táž slovní výpověď vyslovená ve dvou různých společenských kontextech má dva různé, někdy až protichůdné významy. To však platí, i když vzájemný vztah těchto tří elementů obrátíme. Můžeme proto též říci, že jeden a týž myšlenkový význam musí být ve dvou rozdílných kontextech vyjádřen dvěma rozdílnými, a někdy až protichůdnými výpověďmi. Nu, a to je právě případ tak protichůdných výpovědí církevního magisteria ohledně lidských práv.³

PRÁVA NEPOTŘEBUJE VŠEMOHOUCÍ BŮH, ALE JEN BEZMOCNÝ ČLOVĚK

To bohužel nepochopil biskup Marcel Lefèbvre a zůstal zabarikádovaný ve svém odmítání náboženské svobody pro nekatolíky. To naopak dobře pochopil kardinál Beran, který svým vystoupením na koncilu nemálo přispěl svou morální vahou k tomu, že *Prohlášení o náboženské svobodě* bylo koncilem přijato. Na toto přijetí naléhali především biskupové severoameričtí a biskupové ze zemí, kde demokraticko-horizontální systém byl už dobře zaběhnutý. Ale i biskupové z komunistických zemí pochopili, že aristokraticko-vertikální systém, legitimovaný ideologicko-normativně oním novodobým kvasináboženstvím marxismu-leninismu, je na delší dobu pro celou společnost nepojízdný. A jestliže se ještě v první fázi svého odporu vůči komunismu odvolávali na *práva Boží*, brzy pochopili, že Bůh, který je všemohoucí, žádá práva nepotřebuje. Práva potřebuje jen bezmocný člověk. Mám totiž za to, že lidská práva, jak je nacházíme ve *Všeobecné deklaraci* Spojených národů nebo v dokumentech Druhého vatikánského koncilu, jsou vlastně jen jakýmsi rozvinutým komentářem ke druhé části mojžíšovského Desatera týkajícího se člověka. To pochopili

3. Uvědomuji si ovšem, že jádro problému, který jsem tu dosti formalizovaně vyjádřil jako hermeneutický, má mnohé jiné implikace, které z něj činí dosti spletitý zámatek filosoficko-teologických názorů a mocensko-politických zájmů, což tu však nechci rozvádět, mám-li se vejít do mně určeného prostoru. Říkám to jen proto, abych nebudil dojem, že se pokouším o snadnou a lacinou harmonizaci rozporů, které jsou zapeklitější.

mnozí lidé z Charty 77, jak na to poukazuje Radim Palouš ve své poslední knize *Světověk a časování*, a proto jsem si jejich iniciativy od okamžiku jejího vzniku nesmírně vážil a dělal, co mohl, pro její podporu.